

Політологія

УДК 321.02

Алексєєнко Ірина Вікторівна
доктор політичних наук, професор

ПОТЕНЦІАЛ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ: КРИТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ

У межах критичного осмислення потенціалу прямої демократії як основи демократизації глобального політичного процесу (здійснюваного в рамках теоретико-методологічних підходів нормативної теорії демократії й теорії політичної участі) стверджується свого роду мінімалізм, суть якого в розгляді демократії як засобу колективного розв'язання проблем, до якого варто підходити з позиції концентрації уваги переважно на демократичних процедурах і з урахуванням мінімальної здатності як демократії участі, так і демократії політичного обговорення реальної трансформації політичних інтересів учасників політичного процесу. Наголошується, що важливо зрозуміти, які перспективи розвитку прямої демократії відкривають досягнення сучасного громадянського суспільства, чи додали вони прямій демократії такий могутній імпульс, що можна говорити про трансформацію політико-правових систем сучасних демократичних держав у систему прямого народовладдя.

Ключові слова: пряма демократія, демократичні процедури, політичний процес, громадянське суспільство, глобалізація.

Розвиток інформаційних і комунікативних технологій, процеси глобалізації актуалізували проблему безпосереднього здійснення влади громадянами, що стало прикметою часу не лише в розвинених країнах світу, а й в Україні. Прихильники безпосереднього народовладдя пов'язують подальший розвиток суспільства з поглибленням прямої демократії. Ці настрої співзвучні з доробками представників наукової громадськості. Саме на межі століть виходять теоретичні роботи, в яких обґрунтовується можливість трансформації існуючої представницької системи в систему прямого народного правління: В. Водовозова, А. Градовського, І. Дитятина, М. Ковалевського, М. Коркунова, Г. Львовича, В. Маклакова, М. Лазаревського, П. Новгородцева, В. Островського, М. Покровського та ін.

У зв'язку з цим важливо зрозуміти, які перспективи розвитку прямої демократії відкривають досягнення сучасного громадянського суспільства. Чи дійсно вони додали прямій демократії такий могутній імпульс, що можна серйозно говорити про трансформацію політико-правових систем сучасних демократичних держав, в систему прямого народовладдя? Від відповіді на це питання багато в чому залежить вироблення підходів до вирішення таких актуальних проблем сучасності, як проблеми організації публічної влади, розробки системи конституційного законодавства та ін.

У межах критичного осмислення потенціалу прямої демократії як основи демократизації глобального політичного процесу (здійснюваного в рамках теоретико-методологічних підходів нормативної теорії демократії й теорії політичної участі) стверджується свого роду мінімалізм, суть якого в розгляді демократії як засобу колективного розв'язання проблем, до якого варто підходити з позиції концентрації уваги, переважно на демократичних процедурах і з урахуванням мінімальної здатності як демократії участі, так і демократії політичного обговорення реальної трансформації політичних інтересів учасників політичного процесу й тим самим впливати на прийняття політичних рішень щодо проблем локального, національного й глобального рівнів. Будучи залученою в новітні дебати про ідеали й реалії демократичного процесу, в дусі мінімалізму осмислює його А. Янг, яка виступила з позиції критичного підходу до традиційного розуміння ідеалу включення і участі в політичному процесі [10, 67].

Акцентуючи процесуальні аспекти включення в демократичний політичний процес, А. Янг виходить з того, що нормативна легітимність демократичних рішень ґрунтується на мірі включення або, принаймні, можливості участі в процесі прийняття рішень тих, хто випробовує на собі наслідки заснованої на цих рішеннях реальної політики. Тим самим у цій концепції зроблені дещо інші акценти: не стільки на діяльнісному аспекті, скільки на аспекті регулювання об'єктивних умов включення в демократичний процес, що у свою чергу пов'язується з процесуальними межами участі в прийнятті політичних рішень. Тут надається більш розширене тлумачення проблеми включення: ця концепція припускає її трактування не як мети, а як умови демократії. Реальна демократична участь у політичному процесі не може бути зведена до репрезентативності, що забезпечує представлення інтересів громадян у рамках обговорення проблем, а участь не повинна обмежуватися формами політичної взаємодії в межах представницької демократії. Реальними умовами включення в демократичний процес А. Янг вважає не тільки соціально-економічні фактори політичної участі, а насамперед процесуальні стосовно про-

цедури, що забезпечує людині право бути почутою й зрозумілою, її автономність і можливість скористатися юридичними гарантіями своїх політичних прав на всіх рівнях, починаючи від муніципального права до міжнародного права, а також права, що гарантує особистості участь у глобальному демократичному процесі [11, 200-201].

Концептуальне осмислення проблеми глобалізації громадянського суспільства в сучасному світі є важливою передумовою формування демократичного глобального політичного процесу, що включає широкий спектр сучасних акторів світової політики. У межах політичного оформлення глобалізації в руслі демократії створюються умови для протистояння посиленню авторитарно-тоталітарних тенденцій в об'єктивних процесах міжнародно-політичного оформлення глобалізації з її концентрацією на силових формах і методах забезпечення безпеки в боротьбі з тероризмом, трансконтинентальною злочинністю, міжнародною міграцією на міждержавному рівні. За всієї необхідності застосування насильницьких методів боротьби з тероризмом насильство не дає гарантії перемоги жодній зі сторін. У цьому розумінні демократизація глобального політичного процесу й міжнародних відносин виступає поки що єдиною альтернативою глобальному авторитаризму у світовій політиці [5, 56-58].

Постановка питання про глобальне громадянське суспільство, що сприяє встановленню міжнародного демократичного контролю за діями по використанню у світовій політиці насильства, пов'язана зі зміною інститутів і практик суспільної самоорганізації й тенденціями глобалізації позадержавної публічної сфери.

Дослідниками відзначається посилення тенденцій об'єднання цих інститутів і практик і ставиться питання про те, що і яким чином може додати дедалі складнішій суспільній самоорганізації якості глобальності [3, 238]. Вказується на ймовірність утворення системи колективного контролю суверенів над використанням насильства і створення інститутів – як державних, так і корпоративних – для здійснення санкцій, що припускають використання насильства. Така система з'являється як мережний аналог глобального суверена, що формується на основі міжнародного співробітництва суверенних держав й інтеграції, що відбувається в її межах, структур колективного контролю, які є не стільки централізованими, скільки мережними й формуються на основі погоджених і взаємно прийнятих процедур, що склалися в практиці ООН, Інтерполу у сфері міжнародного права і т.п. Відтак, йдеться не про формування глобального громадянського суспільства як однорідного інституціонального утворення, а про складний і багатоскладовий комплекс погоджених або принаймні узгоджених правових систем, а саме цивілізаційних і національних стандартів і норм прав людини, що закріплюють ці стандарти не тільки в юридичних документах, а й у реальній світовій політичній практиці. Тим самим правовою основою глобального громадянського суспільства виступають насамперед загальні стандарти міжнародного приватного права й закріплені на міжнародному рівні права людини й громадянина. Формування інститутів глобального громадянського суспільства й виконання ним своїх функцій дослідники пов'язують не стільки з космополітичною елітою, скільки з так званою креативною корпорацією (визначення В. Іноземцева), або з "індивідуалізованою корпорацією" (С. Гхшал, Ч. Барлетт) [12, 224].

Особливий інтерес у цьому контексті становлять нові підходи до розуміння проблем глобального лідерства й формування лідерів корпорацій та інших організацій, що діють на світовому рівні [7, 59-60]. Мультинаціональні корпорації і лідери, що їх очолюють, розглядаються як нові актори світової політики, які з'явилися в рамках структури сучасної міжнародної системи, що зазнає трансформацій. Мультинаціональні корпорації виражають інтереси груп, які було б коректніше визначити в транснаціональному розумінні, і які не можуть бути зведені до інтересів окремих держав або національних суспільств. Проліферація (поширення) недержавних акторів у системі нового світового порядку, розглядається як одна зі складових формування демократичного політичного процесу в сфері міжнародних відносин, що забезпечує досягнення компромісу різних суб'єктів світової політики, створення загальних, всіма визаних і дотримуваних правил. Ті, хто стоїть за такими транснаціональними недержавними інститутами, і являють собою міжнародну еліту, наділену реальною владою у розв'язанні міжнародних проблем і використовують її незалежно від національних держав, інтереси яких виявляються під їх впливом і можуть стримуватися їх діями, з огляду на те, що окремі представники корпоративних груп одночасно є представниками окремих національних суспільств з їхніми особливими інтересами. Багатонаціональні корпорації розглядаються як факт, що підтверджує виникнення нових тенденцій у становленні нового світового порядку і трактується як виникнення "соціального міжнародного порядку", що являє собою нову форму еволюції структури міжнародних відносин, яка вирізняється владними відносинами акторів світової політики, більше не заснованими на принципі "домінування – субординація" [2, 73].

Трансформація колишніх структур і формування загальносвітової цілісності пов'язується сьогодні з розв'язанням найважливішої проблеми сучасності – забезпеченням керованості й управління глобальними процесами. В ході глобалізації поступово формуються гнучкі й різноманітні можливості цілісної керованості. Політична ж глобалізація розуміється як поступове зміцнення взаємодії між націями, цивілізаціями й етнокультурами, що веде до знаходження взаємозв'язку й утворення структур глобальної керованості, які інтегрують колись роз'єднані фрагменти світу, і тим самим дозволяють у ній (керованості) бути спільником. У політичній сфері центральною проблемою останніх десятиліть стало вирішення завдання забезпечення стійкого розвитку.

Керування і керованість розглядаються як політичний імператив в умовах глобалізації [4, 37-39]. Водночас дослідники сьогодні звертають увагу на те, що управління глобальними процесами на основі концепції

стійкого розвитку в міжнародних відносинах 1990-х років, особливо на початку XXI ст., вступає в суперечність з неоліберальною за характером глобалізацією, що продукує внутрішню нестабільність системи. Це пов'язано з нерівномірністю духовної й матеріальної глобалізації, що набуває в ряді випадків форми конфлікту культур, коли традиціоналістські орієнтована частина етнонаціональних еліт і суспільств прагне зберегти сформований життєвий лад, законсервувати життєві стандарти, норми, цінності етносу, конфесії і т.д. [8, 28-29] З іншого боку, поряд з традиційним фундаменталізмом наростає тенденція до зміцнення так званого ліберального фундаменталізму, коли підсилюється протистояння ліберальних держав у їхньому ставленні до неліберальних [1, 26], що виражається, наприклад, у прагненні країн-форвардів неоліберальної глобалізації (позиція адміністрації Буша-молодшого) до ідентифікації "осі зла" у сформованому світоустрої.

Реальний, асиметричний глобальний світ, як і будь-яка система в стадії свого становлення, нестійкий і конфліктний, але водночас об'єктивно спрямований у своєму розвитку на знаходження цілісності глобальної структури, а значить, і стабільності системи. Знаходження системою структурної цілісності певною мірою визначається розв'язанням проблеми керованості й визначенням нових, ефективних форм і методів управління глобальним політичним процесом. Інтелектуальні зусилля представників різних дисциплінарних форм сучасного інтегрованого політичного знання орієнтовані сьогодні на розробку нових концептуальних підходів до розуміння проблеми управління глобалізацією як основної умови забезпечення безпеки сучасного світу [9, 105]

Цілком зрозуміла увага дослідників до концептуалізації цієї проблеми. Розв'язана також широка дискусія з проблем ідентифікації значення концепції управління. Характерно, що в останнє десятиліття відбулася зміна позицій вчених від застосування поняття "управління" в значенні "правління", "контроль" до використання поняття "управління", "керівництво", у розумінні – "керованість". Спільність позицій полягає у визнанні прийнятності й переваги концепції керованості, яка відображає фундаментальні зміни в способах управління світовим співтовариством на початку XXI ст. [5, 59].

Так, Р. Роудз ідентифікує сім значень терміна "управління", у тому числі три, що мають відношення до корпоративного управління як забезпечення фінансової відповідальності, ефективності й підзвітності в діяльності організацій. Інші чотири – управління й керованість, які розуміють як інтернаціональну взаємозалежність, соціокибернетичну систему, нову політичну економіку й мережну структуру – всі ці значення даного терміна мають відношення до таких управлінських технологій, в рамках яких діяльність по здійсненню управління фрагментована й розподілена серед більш широкої групи акторів, ніж це було в минулому, так, що жоден з них не може контролювати результати діяльності, а саме управління є процесом по координації акторів.

Друга група характеристик концепції управління представляє пріоритетний напрям у концептуалізації проблеми управління, у тому числі в сфері світової політики. Й. П'єре і його прихильники дотримуються точки зору, що термін управління означає перехід від державоцентристської моделі управління до моделі, в рамках якої відбувається більш широкий розподіл влади й авторитету влади. Дистрибуція влади й авторитету розглядається як фактор стримування однобічного управління окремої держави. Акцент на процесуальному характері управління припускає потребу в нових інституціональних формах управління й взаємозв'язку державного й суспільного рівнів у здійсненні управлінської діяльності. Й. П'єре вказує на значущість пошуку альтернативних стратегій, за допомогою яких держава могла б формулювати й виражати спільний інтерес [3, 2]. Такий підхід відображає прагнення знайти середину між державоцентристською моделлю й соцієтальноцентричним плюралізмом у тлумаченні проблеми управління. По суті, Й. П'єре виходить з того, що відбувається швидше трансформація, а не занепад національної держави. Концепція керованості як управління в значенні координації акторів світової політики відображає саме цей характер змін, що відбуваються. Дослідник надає таке визначення цього поняття: "Управління має подвійне значення: з одного боку, воно має відношення до реального вираження адаптації держави до середовища, що змінюється, що відбулося наприкінці XX ст. З іншого боку, управління означає також теоретичну й концептуальну репрезентацію координації соціальних систем і значною мірою роль національної держави в цьому процесі" [3, 13].

Дискусія зосереджена навколо низки проблем, що відображають реалії глобального світу й питання, що виникають у пошуку розв'язання цих проблем. Обговорюється проблема суперечливого співвідношення управління й демократії й висувуються ідеї асоціативної демократії як основи подолання суперечностей (П. Херст). Р. Роудз звертається до версії мережної моделі суспільного управління. Дж. Розенау розробляє модель глобального "управління без правління", ґрунтуючись на осмисленні природи глобальних процесів.

Досить активно дебатується соціокибернетичний аспект в управлінні глобальними процесами. Проблема відкритості, транспарентності глобального суспільства в епоху інформаційної революції особливо гостро проявляється в сфері міжнародних відносин. Б. Фінел і К. Лорд підтверджують, що для сучасних аналітиків у сфері світової політики й міжнародних відносин у питанні про транспарентність глобального світу в цілому і політики зокрема важливо зрозуміти не те, як вона сприяє послабленню суверенітету держави, а те, яким чином відкритість підсилює її" [2, 28]. Транспарентність (відкритість, прозорість) тут розуміється як умова, за якої інформація про державні пріоритети в сфері управління, наміри і можливості держави стає доступною для громадськості й аутсайдерів політики". Наростаюча відкритість є результатом розвитку сучасних комунікацій й інформаційних технологій, значного поширення демократич-

них інститутів, глобалізації, діяльності ЗМІ. Транспарентність веде до "трансформації світової політики", яка вимагає дослідження цього феномену належним чином для адекватної "оцінки впливу транспарентності на стан глобальної безпеки, сталого розвитку й світової дипломатії". Так, Б. Фінел і К. Лорд підкреслюють, що "транспарентність являє собою складне явище, яке в окремих випадках завдає шкоди або сприяє поліпшенню міжнародної безпеки певним чином" [11, 145-146], що істотно утруднює розробку міжнародної стратегії управління глобалізацією з метою забезпечення безпеки сучасного світу.

Світ, що розділяється й одночасно консолідується на базі цивілізаційних спільностей, має одну особливість: у ньому майже всі держави зазнають, за термінологією А. Немчука, стану "геопсихічного шоку". Загальною для країн в умовах глобальних змін стає необхідність цивілізаційної самоідентичності, хоча незначних помітних змін у території, звичаях, формах соціального життя, мові і т.д. не спостерігається. Спонукальним мотивом до цього слугують винятково зовнішні фактори – геополітичні зрушення в позиціонуванні сил. Для багатьох ці пошуки закінчуються формуванням "комплексу міжнародної політичної незначущості" [12, 103-104]. Поява такого порівняно нового феномена є побічним продуктом американського лідерства, характерний він не тільки для країн "третього світу". Країни Європи, наприклад, поєднуючись у "державу націй", керуються "євроінтуїцією", яка підказує необхідність посилення сукупної сили всередині євроатлантичної спільноти. А нові члени ЄС компенсують свій "комплекс незначущості" підтримкою США, за що одержали жартівливу характеристику "троянського віслюка інтеграції", дану Польщі німецькими журналістами.

Багато суверенних держав, залишаючись такими де-юре, ніби перестають існувати не тільки у світовому розкладі економічних сил, а і йдуть зі сцени політичних реалій як актори, що проводять самостійну політику, відмінну від політики тієї або іншої цивілізаційної спільноти. Причому це стосується не тільки малих і середніх країн, а й великих індустріальних держав світу. Під егідою Вашингтона формується спільна політика країн атлантичної цивілізації й держав "великої вісімки", спрямована на встановлення атлантичного контролю над ресурсами планети. США, Велика Британія, Франція, ФРН, Італія, Канада, Японія та Росія можуть мати розбіжності з окремих питань міжнародної політики, але давно виступають єдиним цивілізаційним фронтом стосовно інших країн.

Монополізм західної цивілізаційної моделі, заснованої на пріоритеті раціоналістичних цінностей, лежить в основі цивілізаційних суперечностей епохи. На авансцені світової політики дедалі більше проявляють себе так звані традиціоналістські держави.

Для тих, кому здадуться непереконливими або застарілими ці міркування, пошлемося на вислів Людвіга фон Мізеса – класика теорії лібералізму, з якого вимальовується ущербність цивілізаційної доктрини, що ґрунтується на цій теорії. "Щастя й задоволення залежать не від їжі, одягу й даху над головою, а насамперед від того, що людина плекає усередині себе. Лібералізм займається винятково матеріальним благополуччям людини... він прагне забезпечити тільки зовнішнє благополуччя, тому що знає, що внутрішнє, духовне багатство не може прийти до людини ззовні, а тільки із глибини його власного серця. Він не прагне створити нічого, крім зовнішніх передумов внутрішнього життя" [13].

Те саме можна сказати про цивілізаційну місію демократії – про наслідування нею абстрактних вимог. В українській політичній практиці ці два поняття навіть поєднувалися в одному – "ринкова демократія". При цьому ігнорувалася основна сутнісна властивість демократії – її історичність. Це означає, що вона не може довільно переноситися в ті суспільства, які не мають історично сформованих традицій.

Почавши з "перебудови", а потім вступивши на шлях капіталістичної реставрації під гаслами демократичних реформ, методи якої поставили країну на межу національної катастрофи, Україна почала болісно шукати вихід у формуванні загальнонаціональної ідеї, що об'єднала б народ. Але будь-яка національна ідея, які високі цілі вона не втілювала в собі, не може бути привнесена ззовні. Саме тому вона і є загальнонаціональною, такою, що зростає з усвідомлюваної народом єдності політичних й економічних інтересів, єдності моральних, духовних основ суспільства. Така єдність народжується й визріває усередині нації або, навпаки, руйнується залежно від тих форм, які приймає вся організація громадського життя країни.

У XXI ст. Україна, як і інші країни, зіткнулася з міжцивілізаційними проблемами, які виходять на авансцену світової політики й зачіпають найбільш глибокі культурні, ціннісні основи існування нації, держави. Цивілізаційний вибір України – це її самовизначення в координатах постіндустріальної цивілізації зі своїми лініями протистояння й конфліктами.

Увесь цей блок цивілізаційних проблем перетинається з іншим блоком, пов'язаним з кризою ідентичності. Сьогодні в українському соціумі чітко простежуються характерні ознаки кризи ідентичності: відсутність гармонії між національною ідентифікацією та іншими різновидами колективно-культурно ідентифікації; суперечливість між міфами про національну ідентичність та реальними потребами, інтересами, та прагненнями окремих груп населення; розрив між утвердженням пріоритету особи в суспільно-політичному розвитку та широким декларуванням ідеї пріоритету загальнодержавних, загальнонаціональних інтересів; надмірна увага масової свідомості до ідеологічних (насамперед національно-забарвлених) цінностей замість прагматичних пропозицій у процесі реформування суспільного організму; суперечність між етнічними та національними цінностями та вестернізованим світосприйняттям у молодіжному середовищі. Як підкреслює Л. Нагорна гостра криза ідентичності, у стані якої український соціум перебуває і досі вимагає від політичної науки пильної уваги і зважених рекомендацій щодо її подолання [9, с.4].

Серед цінностей, усвідомлення яких відповідало б самоідентифікації України в цивілізаційному просторі, на першому місці – пріоритети культурного розвитку. Але саме вони є найбільш вразливими й зазнають натиску західного раціоналізму, постіндустріальної ідеології. Цей дисонанс важко подолати в межах інерційного формування обраної Україною моделі організації громадського життя. Під терміном "організація громадського життя" звичайно прийнято розуміти форми організації політичного, економічного й духовного життя суспільства в їх взаємозв'язку.

На нашу думку культурна політика України повинна відповідати можливості протидії ряду внутрішніх та зовнішніх загроз розвитку загальнонаціональної культурної самобутності. В основі внутрішньої загрози – дезінтеграція українського суспільства, відчуженість його окремих культурних груп щодо динаміки культурного життя суспільства, зовнішньої – процеси глобалізації та уніфікації культури, могутність монопольних експортерів культурної продукції на світовому чи пострадянському ринку її збуту. Під впливом суперечливих процесів глобалізації культура і культурна самобутність усвідомлюються як основа, без якої неможливо протистояти виродженню, занепаду та деградації української нації. Основним суб'єктом культуротворчого процесу є народ з його невідчуженим правом збереження та розвитку власної національно-самобутньої культури. Певним чином це і сприяло усвідомленню значимості не лише індивідуальних, а й національних культурних самобутностей, що також знайшло своє втілення серед індикаторів сталого розвитку національної держави в умовах сучасної України.

Україна не може бути осторонь формування нового демократичного полюсу світового порядку – Об'єднаної Європи. Зовнішньополітична стратегія нашої держави передбачає набуття повноправного членства в ЄС, як визначального чинника територіальної цілісності, національного суверенітету, політичної стабільності, економічного розвитку та соціальної злагоди в суспільстві.

Ось чому сильна держава, здатна захистити свої інтереси, інтереси своїх громадян, залишається головною метою політики. Привабливість абстрактного патріотизму недовговічна, якщо його виховання тісно не пов'язане з моральними ціннісними установками. Перебороти цю кризу, відновити історичну пам'ять, повагу до національних традицій і водночас з тим засудити всі аморальні дії й політичні злочини ХХ – ХХІ ст. в нашій країні потрібно для збереження культурної самобутності України, її єдності.

Отже, в умовах сучасної України сталий розвиток – це стабільний, узгоджений і довготривалий розвиток економічної системи, політичної і соціальної сфер на основі невиснажливого і підтримуваного використання ресурсів для забезпечення потреб нинішнього покоління; збільшення обсягу виробництва суспільного продукту на основі розширеного відтворення та якісного удосконалення факторів виробництва при ефективному використанні ресурсів та збереженні навколишнього середовища. Результатом сталого економічного зростання може бути перехід економічної, політичної та соціальної системи до вищого якісного стану, якщо їх параметри є вищими, порівняно з базовими (оптимальними, нормативними).

Національна держава повинна взяти на себе відповідальність за посилення та зміцнення взаємопов'язаних та взаємопідтримуючих засад сталого розвитку на місцевому, національному та регіональному рівнях. У зв'язку з цим інновацією повинно стати підписання добровільних партнерських угод між представниками урядів, бізнесу, громадських організацій, які б підтверджували домовленість сторін про поєднання зусиль для досягнення певної конкретної мети та забезпечення належного фінансування програм з питань досягнення сталого розвитку. Це сприятиме новому діалогу урядів, громадських організацій і приватного сектора в справі ефективного забезпечення сталого розвитку.

Література

1. Алексеев С.С. Восхождение к праву: Поиски и решения /Алексеев С.С. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 748с.
2. Budge Ian. The New Challenge of Direct Democracy / Budge Ian. – Cambridge: Polity Press, 2006. – 204 p.
3. Butler David, Ranney Austin (eds.). Referendums around the World. The Growing Use of Direct Democracy. Wash.: Amer. Enterprise Inst, for Public Policy Research, 2004.- 304 p.
4. Институт народного вето (аброгативный референдум) // Вестник Гуманитарного университета: Серия "Право": Научный альманах / Редкол.: С.С. Алексеев (глав. ред.), С.И. Архипов, В.А. Брызгалин и др. – Екатеринбург: Гуман. ун-т, 2002. № 1 (3). – С. 35-49.
5. Институт "народного вето": история и современность // История государства и права. – 2002. – № 3. – С. 48-60.
6. Институт народной правотворческой инициативы в современном конституционализме // Конституционное и муниципальное право. – 2002. – № 2. – С. 20-41.
7. Конституционные модели референдума в странах Европейского Союза, Швейцарии и России // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 1(42). – 207с.
8. Местное самоуправление как институт гражданского общества: на пути к самоорганизации местных сообществ // Ученые записки. филиала Уральского академии государственной службы. – Челябинск, 2001. – 211с.
9. Прямая демократия: модели правления, конституционно-правовые институты / Под ред. А.Н. Кокотова, М.И. Кукушкина. – Екатеринбург: УрО РАН, 2003.- 189 с.
10. Rhodes R.A.W. The New Governance: Covering without Government /Rhodes R.A.W. // Political Studies. – Vol. 44. – № 4. – September 2006. – P. 652-667.
11. Citizen participation in the American federal system / Advisory commiss. on intergov. relations. – Wash.: Gov. print off., 2008. – XIII. – 357 p.
12. Cronin Tomas E. Direct Democracy. The Politics of Initiative, Referendum, and Recall. – Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, and London, 2009. – 289 p.
13. Verhulst J. Direct Democracy: Latest new from Belgium [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ping.be/jvwwit/directdemocracyBelgium.html>.

References

1. Alekseev S.S. Voskhozhdenie k pravu: Poiski i resheniya /Alekseev S.S. – M.: Izd-vo NORMA, 2001. – 748s.
2. Budge Ian. The New Challenge of Direct Democracy / Budge Ian. – Cambridge: Polity Press, 2006. – 204 r.
3. Butler David, Ranney Austin (eds.). Referendums around the World. The Growing Use of Direct Democracy. Wash.: Amer. Enterprise Inst, for Public Policy Research, 2004.- 304 p.
4. Institut narodnogo veto (abrogativnyy referendum) // Vestnik Gumanitarnogo universiteta: Seriya "Pravo": Nauchnyy al'manakh / Redkol.: S.S. Alekseev (glav. red.), S.I. Arkhipov, V.A. Bryzgalin i dr. – Ekaterinburg: Guman. un-t, 2002. № 1 (3). – S.35-49.
5. Institut "narodnogo veto": istoriya i sovremennost' // Istoriya gosudarstva i prava. – 2002. – № 3. – S.48-60.
6. Institut narodnoy pravotvorcheskoy initsiativy v sovremennom konstitutsionalizme // Konstitutsionnoe i munitsipal'noe pravo. – 2002. – № 2. – S.20-41.
7. Konstitutsionnye modeli referendumov v stranakh Evropeyskogo Soyuza, Shveysarii i Rossii // Konstitutsionnoe pravo: vostochnoevropeyskoe obozrenie. – 2003. – № 1(42). – 207s.
8. Mestnoe samoupravlenie kak institut grazhdanskogo obshchestva: na puti k samoorganizatsii mestnykh soobshchestv // Uchenye zapiski. filiala Ural'skoy akademii gosudarstvennoy sluzhby. – Chelyabinsk, 2001. – 211s.
9. Pryamaya demokratiya: modeli pravleniya, konstitutsionno-pravovye instituty / Pod red. A.N. Kokotova, M.I. Kukushkina. – Ekaterinburg: UrO RAN, 2003.- 189 s.
10. Rhodes R.A.W. The New Governance: Covering without Government /Rhodes R.A.W. // Political Studies. – Vol. 44. – № 4. – September 2006. – P. 652-667.
11. Citizen participation in the American federal system / Advisory commiss. on intergov. relations. – Wash.: Gov. print off., 2008. – XIII. – 357 p.
12. Cronin Tomas E. Direct Democracy. The Politics of Initiative, Referendum, and Recall. – Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, and London, 2009. – 289 p.
13. Verhulst J. Direct Democracy: Latest new from Belgium [Elektron. resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.ping.be/jvvit/directdemocracyBelgium.html>.

Алексєєнко І. В.**Потенциал прямой демократии: критическое осмысление**

В рамках критического осмысления потенциала прямой демократии как основы демократизации глобального политического процесса (осуществляемого в рамках теоретико-методологических подходов нормативной теории демократии и теории политического участия) утверждается своего рода минимализм, суть которого в рассмотрении демократии как средства коллективного решения проблем, к которому стоит подходить с позиции концентрации внимания преимущественно на демократических процедурах и с учетом минимальной способности как демократии участия, так и демократии политического обсуждения реальной трансформации политических интересов участников политического процесса. Отмечается, что важно понять, каковы перспективы развития прямой демократии открывают достижения современного гражданского общества, добавили ли они прямой демократии такой мощный импульс, что можно говорить о трансформации политико-правовых систем современных демократических государств в систему прямого народовластия.

Ключевые слова: прямая демократия, демократические процедуры, политический процесс, гражданское общество, глобализация.

Alekseenko I.**Potential of direct democracy: critical comprehension**

Information and communicative technologies, the processes of globalization related to them actualized the problem of direct realization of power citizens, that became the sign of time not only in the developed countries of the world but also in Ukraine. The supporters of direct democracy bind subsequent development of society to deepening of direct democracy. These moods are consonant with the revisions of representatives of scientific public. Theoretical works in which possibility of transformation of the existent representative system is grounded in the system of direct folk rule go out exactly on verge of ages.

In this connection it is important to understand, what prospects of development of direct democracy open achievement of modern civil society. Actually did they add direct democracy such mighty impulse, that it is possible in earnest to talk about transformation of the political and legal systems of the modern democratic states, in the system of direct democracy? From an answer for this question in a great deal making of going depends near the decision of such issues of the day of contemporaneity, as problems of organization of public power, development of the system of constitutional legislation but other

Within the limits of critical comprehension of potential of direct democracy as basis of democratization of global political process (carried out within the framework of theoretical and methodological approaches of normative theory of democracy and theory of political participation) a minimalism, essence of which in consideration of democracy as to the mean of collective decision of problems, to which it costs to benefit from position of concentration of attention, becomes firmly established the family, mainly on democratic procedures and taking into account minimum ability of both democracy of participation and democracy of political discussion of the real transformation of political interests of participants of political process and the same to influence on acceptance of political decisions in relation to the problems of local, national and global levels. Being attracted in the newest debates about ideals and realities of democratic process, in the spirit of minimalism comprehends him And. Yang, which came forward from position of critical approach to the traditional understanding of ideal of and participating in a political process.

A conceptual comprehension of problem of globalization of civil society in the modern world is important precondition of forming of democratic global political process which includes the wide spectrum of modern actors of worldwide policy. Within the limits of political registration of globalization in the river-bed of democracy terms are created for opposition strengthening of authoritarian totalitarian tendencies in the objective processes of internationally political registration of globalization with its concentration on power forms and methods of providing of safety in a fight against terror-

ism, transcontinental criminality, international migration at intergovernmental level. At all of necessity of application of violent methods of fight against terrorism violence does not give the guarantee of victory none of sides. In this understanding democratization of global political process and international relations comes forward so far the unique alternative to global authoritarianism in a worldwide policy.

In the XXI item Ukraine, as well as other countries, ran into interciviliation problems, which go out on the proscenium of worldwide policy and touch the most deep cultural, valued bases of existence of nation, state. A civilization choice of Ukraine is its self-determination in the co-ordinates of postindustrial civilization with the lines of opposition and conflicts.

Keywords: direct democracy, democratic procedures, political process, civil society, globalization.

УДК 343/102 (477)

Дубов Дмитро Володимирович
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню стану чинної нормативно-правової бази із забезпечення інформаційного суверенітету України. Подано основні підходи до проблеми інформаційного суверенітету у вітчизняному законодавстві. Проведено аналіз цих підходів та виокремлено основні їх недоліки. Запропоновано власне визначення поняття інформаційний суверенітет.

Ключові слова: інформаційний суверенітет, законодавство, визначення, концепція.

Актуальність дослідження. Зростання глобальних інформаційних потоків, узалежнення розвитку держави від сучасних інформаційних технологій, а разом з тим – суттєвий тиск цих факторів на реалізацію "суверенітету" вже на початку 90-х років призвело до розуміння необхідності формування концепції "інформаційного суверенітету держави". Це завдання набуло особливої важливості одночасно з розвитком ідеї "інформаційних воєн", масштабного використання "інформаційних спеціальних операцій" та вкладання провідними державами світу значних коштів у розвиток оборонних на наступальних кіберзасобів.

Проблемою тут є і певна невідповідність між розумінням актуальності даної проблеми та ступінню її наукової (а тим більше – нормативно-правової) напрацьованості. Відповідно актуальним завданням стає, з одного боку, напрацювання необхідного науково-методичного апарату розуміння інформаційного суверенітету, а з іншого – вдосконалення чинної нормативно-правової бази в цьому напрямі. Для України ця проблема постає з особливою силою, зважаючи на системні спроби зовнішніх авторів впливати на суверенітет української держави за всіма напрямками, в тому числі – інформаційному. І ключовим тут стає відповідність чинного законодавства відповідним викликам інформаційному суверенітету. Подолання зазначеного протиріччя і обумовлює актуальність дослідження.

Тими чи іншими питаннями (в т.ч. – правовими та загальнополітичними) інформаційного суверенітету займались В. Гапотій, В. Речицький, Є. Захаров, В. Цимбалюк, Д.Дубов, М.Ожеван, О.Олійник, О.Соснін, Л.Шиманський.

Мета статті – дослідити стан чинної нормативно-правової бази із забезпечення інформаційного суверенітету України.

В українській нормативно-правовій практиці поняття "інформаційний суверенітет" вперше з'являється в Законі України "Про інформацію" [2] (редакція 2002 – 2011 рр.). Ст.53 вказує, що "основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси. До інформаційних ресурсів України входить вся належна їй інформація, незалежно від змісту, форм, часу і місця створення. Україна самостійно формує інформаційні ресурси на своїй території і вільно розпоряджається ними, за винятком випадків, передбачених законами і міжнародними договорами". Ст.54 ("Гарантії інформаційного суверенітету") зазначає, що "інформаційний суверенітет України забезпечується: виключним правом власності України на інформаційні ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету; створенням національних систем інформації; встановленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України; використанням інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами". Змінами, внесеними до цього закону 09.05.2011 р. ці статті були виключені. Доречно зазначити, що в 1993 році у ЗУ "Про науково-технічну інформацію" згадувалось поняття "суверенітет України у сфері науково-технічної інформації".

В Законі України "Про Національну програму інформатизації" [3] (від 1998 р.) дано визначення поняття "інформаційний суверенітет держави". Під ним розуміється "здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави". Водночас виникають питання як до сутності формулювання, так і до його доцільності у згаданому документі.